

JERZY STEFAŃSKI

**Nagłówki psalmów (*tituli psalmodiarum*) w księdze
Liturgii godzin.
Kwestie redakcyjne**

Ogólne Wprowadzenie do Liturgii Godzin w bardzo skrótowy sposób określa (nr 111), że „Psalterz *Liturgii godzin* umieszcza przy każdym psalmie nagłówek podający jego treść oraz znaczenie dla życia chrześcijańskiego. Stanowi to wielki pożytek dla odmawiającego”. Kwestia tytułów psalmów i ich ewentualnego umieszczenia w nowej psalmodii w nowo redagowanej księdze *Brewiarza Rzymskiego* spoczywała głównie (nie wykluczając pomocy konsultorów innych grup studyjnych, np. Grupy VIII – *De cantibus Officii divini*) w naturalnych, logicznych kompetencjach Grupy Studyjnej III (*De psalmis distribuendis*) zajmującej się dystrybucją psalmów przyszłej powyższej księgi liturgicznej¹. Trydencka bowiem (1568) oficjalna edycja *Breviarium Romanum* (odtąd = *BR*) nie podtrzymała starożytniej praktyki opatrywania psalmodii oficjów monastycznych odpowiednimi tytułami². Zwyczaj tu nie wprowadziła reforma *BR* dokonana przez Piusa X (1911).

JERZY STEFAŃSKI, ks. prof. dr hab., emerytowany profesor ATK, UAM, PWSG Gniezno, 1984–1994 konsultor Kongregacji Kultu Bożego, e-mail: giorgio_st@poczta.onet.pl.

¹ Przewodniczącym (relatorem) tejże Grupy był prof. Wydziału Teologicznego Uniwersytetu w Monachium Józef Pascher, a funkcję sekretarza pełnił belgijski uczonek, kan. Andrzej Rose.

NB. Aby nie powtarzać wcześniej już przekazanych informacji na temat organizacji prac nad redakcją nowej księgi *Brewiarza*, przeprowadzonych przez różne grupy studyjne wchodzące w skład *Consilium ad exsequendam Constitutionem de Sacra liturgia* (1964), odsyłamy do – J. S t e f a Ń s k i: *Prace redakcyjne nad posoborową księgą Liturgii Godzin. Konspekt historyczny*. W: H. S o b e c z k o (red.): *Mirabile laudis canticum. Liturgia Godzin: Dzieje i teologia*. Opole 2008 s. 115–136.

² Bardzo bogatą kolekcję tytułów psalmów zawartych w przedtrydenckich manuskryptach sięgających nawet III i IV wieku, zestawionych w sześciu tematycznych seriach podaje

I. Relacja wprowadzająca André Rose'a

Wprowadzającą, dość obszerną relację do problematyki tytułów psalmów przygotował sekretarz Grupy Studyjnej III – A. Rose³. Charakter tego dokumentu upoważnia do jego nieco obszerniejszej prezentacji i odtworzenia. Swą relację A. Rose przedstawił w czterech punktach.

1. Najpierw należy ustalić, w jaki sposób i w jakim sensie były recytowane i pojmowane psalmy w życiu starożytnego Kościoła. Odpowiedź na powyższe pytanie znajdziemy już w wypowiedziach apostołów czy ewangelistów, którzy dopatrywali się w nich prorockich zapowiedzi zbawczej działalności samego Chrystusa. Warto tu przypomnieć chociażby słowa Chrystusa u Łk 24,44: „Musi się wypełnić wszystko, co napisane jest o Mnie w Prawie Mojżesza, u Proroków i w Psalmach”. Chrystologiczna interpretacja psalmów obecna była w piśmiennictwie pierwszych wieków chrześcijaństwa. Dokumentował to już w II wieku św. Justyn w *Dialogu z Żydem Tryfonem*. Wielu zresztą ojców Kościoła w swoich komentarzach i homiliach odnoszących się do psalmów preferowało *methodus christologicus*. Ponadto liturgiczne używanie psalmów w starożytnym *officium divinum* uwzględniało dodawanie do nich odpowiednich tytułów, w których rozpoznawano głos ojców Kościoła, samego Chrystusa lub jakieś wypowiedzi Magisterium Kościoła. A. Rose opiera się tutaj na studium P. Salmona⁴.

2. Następną kwestia, którą należy przeanalizować, dotyczy pytania, czy w s p ó ł c z e s n e nauki biblijne potwierdzają możliwość chrystologicznej interpretacji psalmów, od której przecież zależy cała problematyka ich tytułów. A. Rose odwołuje się tutaj do studiów znawcy tejże problematyki B. Fischera (prof. Wydziału Teologicznego w Trewirze)⁵. Współczesna egzegeza nie od-

P. Salmon: *Les „Tituli psalmodum” des manuscrits latins* (Collectanea Biblica latina vol. XII). Libreria Vaticana, Città del Vaticano 1959 ss. 1–91. Warto tu przypomnieć, że problematyka tytułów psalmów była już obecna w starożytności chrześcijańskiej. Była to swoista interpretacja psalmów, przeważnie w duchu chrystologicznym. Dokumentuje to wczesnochrześcijański komentarz w formie homilii do tytułów psalmów autorstwa Grzegorza z Nyssy (335–394): *O tytułach psalmów*. Kraków 2014 ss. 1–31.

³ Zob. A. Rose: *Relatio de titulis psalmodum*. s. 1–10. Niestety, ten dokument nie jest opatrzony żadną datą. Jedyne z zawartości treściowej należy wnioskować o jego wprowadzającym charakterze.

⁴ Zob. P. Salmon: *De l'interprétation des psaumes dans la liturgie aux origines de l'office divin*. „La Maison-Dieu” 33(1953) s. 21–55.

⁵ Zob. B. Fischer: *Die Psalmenfrömmigkeit der Martyrerkirche*. W: tenże: *Die Psalmen als Stimme der Kirche*. Trier 1982 ss. 15–35. Cała powyższa książka wypełniona jest zbiorem artykułów podkreślających chrystologiczny sens wielu (oczywiście nie wszystkich) psalmów, gdyż możliwe są także inne interpretacje tych biblijnych tekstów. A. Rose dokumentuje w swojej relacji opinię na powyższy temat autorstwa J. Danielou: *Les divers sens de l'Écriture dans la tradition chrétienne primitive*. „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 24(1948) s. 119–126.

rzuca zatem patrystycznej tradycji interpretowania sensu całej Biblii. Należy jednak zawsze mieć na uwadze pierwotny sens (także literacki) danego tekstu, następnie rozważyć jego głębszy sens w aspekcie historii Starego Testamentu (także historii judaizmu), aby w końcu ów głębszy sens ujrzyć w świetle objawienia chrześcijańskiego wynikającego z Nowego Testamentu, z nauki ojców oraz praktyki liturgicznej.

3. Z powyższego spojrzenia na teksty biblijne, a w sposób szczególnie na psalmy, wynika bezpośrednia kwestia dotycząca celowości umieszczania tytułów przed psalmami. Oczywiście jest, że tytuł powinien wskazać sens danego psalmu w celu ubogacenia modlitwy. Problematykę tytułu psalmu można rozpatrywać w podwójnej perspektywie. Najpierw mógłby on wskazywać rozpoznawalny sens treści danego psalmu, a czasami określać jego rodzaj literacki. Te wskazania ułatwiają recytację czy śpiew psalmodii. Jednakże stosowanie wyłącznie takiej praktyki mogłoby narazić na porzucenie starożytnej i średnio-wiecznej tradycji chrystologicznej interpretacji psalmów za pomocą ich tytułów. Tradycja dostarcza nam wiele przykładów (materiału) takich tekstów w materii tytułów psalmów. Jednakże współczesna analiza psalmów nie zgadza się na wyłącznie chrystologiczną ich interpretację. W niektórych przypadkach byłoby to nawet sztuczne zjawisko, gdy chrystologiczny tytuł nie przystaje do treści danego psalmu. Dlatego należy zaproponować podwójny rodzaj ([...] *duo genera titulorum*) tytułów. Jedna zatem seria tytułów odnosiłaby się do sensu literackiego psalmu, druga zaś do sensu chrześcijańskiego. Byłoby to zarazem zgodne ze stanem współczesnych badań biblijnych.

4. Osobną uwagę należy poświęcić wyborowi psalmów i ich tytułów przeznaczonych na niedzielę ze względu na paschalny charakter tego liturgicznego dnia. A. Rose podaje wybór 14 psalmów wraz z ich ewentualnymi tytułami. Oto niektóre przykłady:

- Psalm 1: Droga życia i śmierci,
- Psalm 2: Proklamacja i zwycięstwo Króla narodów,
- Psalm 3: Pokój sprawiedliwego wśród zagrożenia,
- Psalm 8: Chwała Stwórcy,
- Psalm 22: Chrystus pasterzem i Ojcem Rodziny,
- Psalm 23: Wejście Chrystusa zwycięzcy,
- Psalm 29: Śpiew sprawiedliwego wyzwolonego od śmierci,
- Psalm 65: Ofiara eucharystyczna odkupionych,
- Psalm 88: Wybranie i poniżenie Chrystusa⁶.

⁶ Warto przypomnieć, że wszystkie grupy studyjne pracujące nad nową redakcją księgi *BR* odnośnie do numeracji psalmów stosowały praktykę tekstu oryginalnego, a nie tłumaczeń grecko-łacińskich (czyli bez uwzględnienia różnic dotyczących podwójnego numerowania psalmów od

W końcowej części swej relacji A. Rose wyjaśnia, że chrystologiczny sens niektórych tytułów psalmów można wydedukować z niektórych słów-terminów zawartych w tychże psalmach, dokonując pewnego uogólnienia. I tak termin *Rex gentium* z Psalmu 2 można by odnieść do Chrystusa, podobnie słowo *iustus* z Psalmu 29. Termin *Jerusalem* z Psalmu 75 może kojarzyć się z „Niebiańskim Jeruzalem” itd.

II. Prace Grupy Studyjnej VIII

Kwestią tytułów psalmów łącznie z całą problematyką antyfon i responsoriów zajmowała się Grupa Studyjna VIII (*De cantibus Officii divini*) na początku 1965 roku. Powyższą kwestię relator tejże Grupy zreferował na posiedzeniu w dniu 2 marca 1965 roku zwołanym przez A.G. Martimorta (relatora Grupy Studyjnej IX) odpowiedzialnego za całość prac nad redakcyjną rewizją przyszłej księgi *BR*. Relator P. Visentin stwierdził, że przywrócenie *tituli psalorum* prawie wszyscy członkowie Grupy zaaprobowali, podobnie zresztą jak też poproszeni (*in scriptis*) niektórzy znawcy (*periti*) problematyki psalmodii. Wspomniane *tituli* nie mogą oczywiście zastępować antyfon. Przydzielone zaś teksty tytułów do określonych psalmów powinny być na stałe z nimi połączone i nie ulegać zmianom w przypadku, gdy ten sam psalm występuje w oficjach różnych świąt czy okresów liturgicznych⁷.

W połowie lutego 1965 roku relator Grupy Studyjnej VIII P. Visentin opracował relację na temat mniejszych elementów oficjum (*de parvis elementis Officii*), czyli dotyczących antyfon, responsorium, tytułów psalmów, absolucji itp.⁸ Dokument ten miał charakter pytań skierowanych do niektórych znawców omawianej materii z prośbą o wyrażenie swoich opinii *in proposito*. Nadesłane odpowiedzi zawarte są w dokumencie z dnia 30 lipca 1965 roku⁹. Odnośnie do omawianej tutaj kwestii H. Leclercq ostrzegł przed redagowaniem nowych tekstów tytułów psalmów. Istnieje przecież bardzo bogaty zestaw przedtrydenckich tytułów podanych przez P. Salmona¹⁰. Można by przecież dobierać psalmy

9 do 147). W odniesieniu do polskiego psalterza z Biblii Tysiąclecia numery psalmów podawane w *Schemata* odpowiadają numerom psalmów występującym w powyższej Biblii w nawiasach.

⁷ Powyższe dane: zob. *Schemata n. 81* z dnia 26 kwietnia 1965. *De Breviario 24. Coetus a Studiis VIII: De cantibus Officii divini (2), Quaestiones generales „Consilio” proponendae* s. 1–7. Tutaj s. 1, 3.

⁸ Zob. *Schemata n. 63* z dnia 15 lutego 1965. *De Breviario 16. Coetus a Studiis VIII: De cantibus Officii divini. Quaestiones generaliares studio perscrutandae* s. 1–10.

⁹ Wybrane wypowiedzi interpelowanych autorów zawarte są w *Schemata n. 100* z dnia 30 lipca 1965. *De Breviario 28. Omnibus Sodalibus Coetum VIII et IX Relator Coetus VIII salutem* s. 1–25. Tutaj s. 3, 6 oraz 9.

¹⁰ Zob. przyp. 2.

do danych godzin kanonicznych, inspirując się ich podobieństwem tematycznym, literackim czy doktrynalnym. J. Gelineau oceniał przywrócenie tytułów psalmów jako duże ubogacenie ducha modlitwy. Nie należy ich oczywiście ani śpiewać, ani recytować, gdyż ich zadaniem, przeznaczeniem jest wskazywanie określonej intencji, aspektu treściowego danego psalmu. Należy je drukować także w księgach dla recytacji chórowej, jakkolwiek nie będzie to związane z obowiązkiem ich lektury. I. Dalmais zdecydowanie opowiadał się za przyszłymi tytułami psalmów, które jednak muszą wyraźnie różnić się od antyfon.

III. Prace Grupy Studyjnej III

W czasie obrad, które odbyły się w dniach 25–26 września 1965 roku w siedzibie Pałacu św. Marty w Watykanie, a zwołanych przez Grupę Studyjną IX koordynującą całość prac redakcyjnych, ustalono, że problematyka przyszłych *tituli psalmodiarum* będzie spoczywała w kompetencjach Grupy Studyjnej III, odpowiedzialnej za dystrybucję psalmów w przyszłej księdze BR¹¹.

Do problematyki tytułów psalmów powrócono w szerszym zakresie dopiero w obliczu zbliżającego się I Synodu Biskupów zaplanowanego na październik 1967 roku. Okazją do zaprezentowania aktualnego stanu badań w tej materii były kilkudniowe obrady relatorów wszystkich grup studyjnych pracujących nad nową redakcją księgi BR. Odbyły się one w siedzibie Akademii Katolickiej w Monachium w dniach 20–23 lipca 1967 roku¹². Relator Grupy Studyjnej III J. Pascher poinformował, że nie wszyscy członkowie jego Grupy popierają ideę przywrócenia tytułów psalmów. Nie zgadzali się oni z eksponowaną i zawartą w nich, nie zawsze odpowiadającą treści psalmów interpretacją chrystologiczną. W odpowiedziach innych członków Grupy Studyjnej III argumentowano, że wprowadzone tytuły przed psalmami nie mają jednoznacznie wyczerpywać całości sensu danego psalmu, lecz jedynie w wymiarze intelektualnym służą pomocą podczas ich recytacji. Zaproponowano nawet powołanie specjalnej 6-osobowej komisji do spraw tytułów psalmów, w skład której mogliby wejść dwaj specjaliści nauk biblijnych, dwaj liturgiści oraz dwaj uznani poeci. Ten projekt odrzucił jednak zespół tworzący Grupę Studyjną IX. Przypomniano tutaj, że już w czasie obrad Soboru Watykańskiego II zauważono potrzebę wprowadzenia tytułów do recytowanej psalmodii. Jeden z konsultorów chciałby zestawić wszyst-

¹¹ Informuje o tym *Schemata n. 136* z dnia 22 grudnia 1965. *De Breviario 33. Coetus a Studiis IX: De generali structura Officii divini. Relatio de Sessionibus quas Coetus IX Romae ad Aedes S. Martae diebus 25–26 septembris habuit* s. 1–11. Tutaj s. 4.

¹² Zob. *Schemata n. 239* z dnia 25 sierpnia 1967. *De Breviario 55. Coetus a Studiis IX: De generali structura Officii divini. Relatio de laboribus Coetus IX Monachii adunati diebus 20–23 iulii 1967* s. 1–25. Tutaj s. 19–20.

kie *tituli psalmorem* razem na kilku stronicach. Przypomniano także aktualną praktykę stosowaną w brewiarzu zakonu cystersów umieszczania tytułu przed każdym pojedynczym psalmem. Relator J. Pascher poinformował obecnych, że dla każdego psalmu, na tym etapie prac redakcyjnych, przewiduje się podwójne tytuły: jeden odnoszący się do gatunku literackiego, a drugi zawierający interpretację chrystologiczną. W sensie typograficznym wspomniane tytuły należy wydrukować w kolorze czerwonym. W obliczu zbliżającego się I Synodu Biskupów (październik 1967) i zamiaru zaprezentowania ojcom Synodu „próbki” (*specimen*) przyszłego brewiarza Grupa Studyjna III została zobowiązana do przygotowania odpowiednich *tituli psalmorem*.

Ze względu na brak jednomyślności odnośnie do powyżej prezentowanej problematyki w łonie członków (6 konsultorów) Grupy Studyjnej III warto przytoczyć dwie raczej kontrowersyjne opinie konsultorów tegoż gremium: H. Schmidta (prof. Instytutu Liturgicznego *Anselmianum* w Rzymie) oraz B. Fischera (prof. Instytutu Liturgicznego w Trewirze)¹³.

B. Fischer traktował problematykę tytułów psalmów jako bardzo trudną (niem.: *unlösbar*). Przy przeważnie pospiesznej recytacji brewiarza raczej nie będzie zauważalny tytuł psalmu. Poza tym, z wyjątkiem świąt Pańskich, modlący się może być zdezorientowany, czy dany psalm skierowany jest do Boga Ojca czy do Chrystusa. W określonym przypadku osoba recytująca brewiarz może poczuć się skępowana, ograniczona w swojej modlitewnej wolności, gdy proponowany chrystologiczny tytuł psalmu kłóci się z wyczuwalną intencją psalmu kierowaną do Boga Ojca. Ponadto dawne, wielowiekowe oficja święteczne (np. na Boże Narodzenie, Wniebowstąpienie Pańskie itd.) nie powinny w ogóle umieszczać w psalmodii tytułu, gdyż ich merytoryczną funkcję pełnią antyfony.

Podobnie ostrożną opinię prezentuje wypowiedź H. Schmidta. Uważał on sam problem tytułów psalmów za przedwczesny i bardzo delikatny. Rozwiązanie tej kwestii chciałby pozostawić specjalnej „zewnętrznej” 6-osobowej komisji, o której wspomniano już powyżej, a w której znaczącą rolę powinni odegrać znawcy sztuki, piękna, śpiewu czy poezji. Jednakże zasadniczym wstępem do prac w powyższej materii powinno być jednoznaczne określenie *quid sit „titulus”* oraz czy w ogóle potrzebne jest takie „pouczenie” (*didascalia*) przed każdym psalmem lub jego częścią. Podstawowym zatem kryterium umieszczania tytułu przed psalmem musi być jego poetyckie piękno w oczywistej łączności z duchem pobożności. Znane są bowiem, wcale nieliczne, teksty modlitewne, które z pewnością są pobożne, ale nie są piękne ([...] *non pauca opera, quae fortasse sacra sunt, sed certo non pulchra*). H. Schmidt skończył swoją opinię

¹³ Obydwie opinie mają charakter maszynopisu skierowanego na adres relatora Grupy Studyjnej III – J. Paschera. List H. Schmidta nosi datę 21.06.1967, a B. Fischera 18.07.1967.

uogólniającą tezę, przypominając, że w sensie „zewnętrznym” liturgia jest swoistą sztuką (*Kunst*), w której obecne są także poezja i śpiew, czyli w sumie jest świętą grą, dramatem. Dlatego w żadnej akcji liturgicznej nie można pomijać kategorii piękna, czyli sztuki.

IV. Proces doboru tytułów psalmów

We wrześniu 1967 roku Grupa Studyjna III przedstawiła po raz pierwszy pełen zestaw tytułów dla wszystkich 150 psalmów¹⁴. Była to podwójna seria tekstów. Pierwsza wskazywała na literacki sens psalmu, druga zaś podpowiadała jego chrystologiczną interpretację. Większość psalmów (nie wszystkie) opatrzone dodatkowo oceniającymi znakami, „symbolami”. I tak wykrzyknik (!) oznaczał, że chrystologiczna interpretacja danego psalmu znajduje swoje potwierdzenie w tekście Nowego Testamentu. Znak równania (=) podpowiadał, że powyższa interpretacja jest w Nowym Testamencie raczej niewielka, śladowa. Znak plusowy (+) oznaczał, że chrystologiczną interpretację potwierdza w sposób wyraźny tradycja Kościoła. Znak ujemny (-) wskazywał, że owo zakorzenie nie w powyższej tradycji jest raczej niewielkie. Grupa Studyjna III w prezentowanym tutaj dokumencie przypominała, że tytuły psalmów często są cytatami z Nowego Testamentu, z pism ojców Kościoła czy też ze średniowiecznej tradycji liturgicznej.

Aby prześledzić redakcyjny proces ustalania doboru i wyboru tytułów psalmów, od pierwszego zestawu dokonanego przez Grupę Studyjną III w roku 1967, aż po dzisiejszy ich kształt, poniżej prezentujemy owe najwcześniejsze propozycje.

1. *Ps. Sapientialis: Duae viae*
+ *De cruce Domini, ligno vitae*
2. *Ps. de rege: Messias rex constituitur a Deo*
! *Prophetia de passione et resurrectione Domini*
3. *Ps. confidentiae: Oratio vespertina in anxietate*
+ *Prophetia de dormitione et resurrectione Christi*
4. *Gratiarium actio: Oratio vespertina in persecutione*
Vox Christi a Patre glorificati
5. *Lamentatio individualis: Preces matutinae intuitu inimicorum*
Verba Christi in passione

¹⁴ Zob. *Schemata n. 244* z dnia 20 września 1967. *De Breviario 59, Coetus a Studiis III: De psalmis distribuendis* s. 1–34. Tutaj s. 17 oraz s. 18–24.

6. *Lam. indiv.: Precatio hominis a Deo castigati*
! *Verba Christi in passione*
7. *Lam. indiv.: Appellatio ad Deum inter calumnias*
De iudicio a Deo et a Christo facto
8. *Hymnus: Maiestatis Dei et dignitas hominis*
! *Prophetia de exaltatione Christi, Filii hominis*
- 9A. *Ps. sapientialis: Gratiarium actio post victoriam*
! *De iudicio Dei*
- 9B. *Ps. sapientialis: Contra oppressores iniquos*
! *De iudicio Dei*
10. *Ps. confidentiae: Iusti inperterrita in Deum fiducia*
De passione Domini
11. *Lam. indiv.: Contra hostes dolosos et superbos*
De iudicio Dei
12. *Lam. indiv.: Deprecatio iusti in anxietate*
Oratio Christi et discipuli in liberatione
13. *Ps. sapientialis: Corruptio impiorum eorumque castigatio*
! *Omnes sunt sub peccato*
14. *Ps. sapientialis: Constitutio civitatis Dei*
= *Adumbratio beatitudinum evangelii*
15. *Ps. confidentiae: Deus fons vitae et beatitudinis*
! *Prophetia de resurrectione Christi*
16. *Lam. indiv.: Deus spes innocentis in persecutione*
Oratio Christi et discipuli in tribulatione
17. *Gratiarium actio: Rex gratias agit post salutiferam manifestationem*
= *De Victoria Dei et Christi*
18. *Hymnus: Laus Dei creatoris et legislatoris*
+A *De Christo a Patre in mundo veniente et ad Patrem revertente*
=B *De lege nova caritatis Dei et proximi*
19. *Ps. de rege: Precatio pro rege*
De Christo rege
20. *Ps. de rege: Gratiarium actio et preces pro rege*
De Christo rege
21. *Lam. indiv.: Oratio in extrema necessitate et periculo mortis*

- ! *Verba Christi in passione*
22. *Ps. confidentiae: Deus pastor fidelium*
+ *De sacramentis initiationis*
23. *Ps. de Sion: Sollemnis ingressus Dei in Sanctuarium*
+ *De ingressu Christi in caelum*
24. *Lam. indiv.: Oratio fiduciae in variis necessitatibus*
Oratio Christi et discipuli in tribulatione
25. *Lam. indiv.: Oratio innocentis*
Oratio Christi in passione
26. *Lam. indiv.: Intrepida in Deum fiducia*
A *Christus, lux mundi*
!B *Oratio Christi in passione*
27. *Lam. indiv.: Supplicatio et gratiarum actio*
Oratio Christi in passione et gratiarum actio post resurrectionem
28. *Hymnus: Epiphania Dei in tempestatibus*
+ *De baptismo Christi in Iordane*
29. *Gratiarum actio: pro liberatione a morte*
– *Verba Christi resurgentis*
30. *Lam. indiv.: Supplicatio afflicti et gratiarum actio*
! *Oratio Christi in cruce*
31. *Gratiarum actio: Beatitudo paenitentis*
! *Beatitudo credentis, cui Deus remisit peccata*
32. *Hymnus: Laus Dei potentis et sapientis*
= *Canticum de creatione et redemptione*
33. *Gratiarum actio: Timor Dei eiusque praemium*
+ *Gratiarum actio de baptismo et de eucharistia*
34. *Lam. indiv.: Oratio contra persecutores iniustos et ingratos*
! *Verba Christi in passione*
35. *Ps. sapientiae: Pravitas impii et bonitas Dei*
Oratio Christi in passione
36. *Ps. sapientiae: Sors bonorum et malorum*
! *Vox Ecclesiae provocans ad perfectionem evangelicam*
37. *Lam. indiv.: Supplicatio paenitentis*
! *Oratio Christi in passione*

38. *Lam. indiv.: Preces aegroti in anxietate*
Vox apostolorum et martyrum in probatione
39. *Gratiarum actio: Gratiarum actio et nova petitio*
! Prophetia de incarnatione Filii Dei
40. *Ps. confidentiae: Aegroti fiducia et preces*
! Prophetia de passione et resurrectione Christi
41. *Lam. indiv.: Desiderium Templi sancti*
+ Vox desiderantis visionem Dei aut baptismum
42. *Lam. indiv.: Desiderium Templi sancti*
Dominus, lux, via, veritas et vita
43. *Lam. publ.: Preces populi electi, sed inimicis traditi*
Oratio Ecclesiae in tribulatione
44. *Ps. de rege: Carmen nuptiale pro rege*
+ De nuptiis Christi et Ecclesiae
45. *Ps. de Sion: Deus praesidium et robur populi*
De Ecclesiae et civitate Dei
46. *Ps. de Deo rege: Inthronizatio Dei regis*
+ Prophetia de ascensione Christi
47. *Ps. de Sion: Gloria Dei liberantis Sion*
De Ecclesia, civitate Dei
48. *Ps. sapientiae: Aenigma prosperitatis iniquorum*
De divitiis et de paupertate
49. *Liturgia fidelitatis erga Deum: Cultum Dei rectus et falsus*
+ De adventu Christi ad iudicium
50. *Lam. indiv.: Paenitentis confessio, promissio, preces*
+ De corde novo et spiritu recto per paenitentiam
51. *Ps. sapientiae: Contra calumniatorem fiducia in Deum*
De iudicio Dei
52. *Ps. sapientiae: Corruptio impiorum eorumque castigatio*
De iudicio Dei et salute Ecclesiae post adventum Domini
53. *Lam. indiv.: Precatio auxilii contra inimicos*
Vox Christi in passione et exaltatione
54. *Lam. indiv.: Precatio contra perfidum amicum*
Vox Christi in passione et de Iuda proditore

55. *Lam. indiv.: Hominis oppressi in Deum fiducia
Vox Christi in passione*
56. *Lam. indiv.: Fiducia in media persecutione
Vox Christi in passione et resurrectione*
57. *Lam. publ.: Precatio contra iudicantes iniuste
De iudicio Dei et Christi*
58. *Lam. indiv.: Precatio contra inimicos superbos
Vox Christi in passione et resurrectione*
59. *Lam. publ.: Deprecatio post cladem
Oratio Ecclesiae in tribulatione*
60. *Lam. indiv.: Oratio exsultantis*
– *Vox Ecclesiae ex gentibus congregatae*
61. *Ps. fiducia: In solo Deo sperandum
De confidentia in Deo et Christo*
62. *Lam. indiv.: Desiderium Dei*
+ *Hymnus matutinalis Ecclesiae*
63. *Lam. indiv.: Iudicium Dei de persecutoribus
Vox Christi in passione*
64. *Hymnus: Gratiarum actio pro beneficiis Dei*
– *Hymnus de renovatione in baptismo*
65. *Gratiarum actio: In reddendo voto*
– *Vox Ecclesiae mundum hortantis, ut de Domini resurrectione congaudeat*
66. *Hymnus: Petitur benedictio
De Christo salvatore omnium gentium*
67. *Hymnus: Iter triumphale Dei*
! *Prophetia exaltationis et ascensionis Christi*
68. *Lam. indiv.: Precatio afflicti*
! *Vox Christi in passione*
69. *Lam. indiv.: Petitio auxilii divini
Vox Christi in passione*
70. *Lam. indiv.: Oratio in senectute
Vox Christi in passione*
71. *Ps. de rege: Regnum Messiae*
! *De Christo, rege omnium gentium*

72. *Ps. sapientiae: Aenigma prosperitatis impiorum*
De divitiis et de paupertate
73. *Lam. publ.: Deprecatio contra inimicos vastantes sanctuarium*
Oratio Ecclesiae in tribulatione
74. *Ps. de Deo rege: Dominus iustus iudex*
De iudicio futuro
75. *Ps. de Sion: Triumphus post victoriam*
De iudicio Dei in resurrectione manifestato
76. *Lam. indiv.: Lamentatio in anxietate et solatium*
Vox Christi in passione
77. *Liturgia fidelitas erga Deum: Fidelitatis Dei in populum infidelem*
in historia salutis
! *Liberatio de Aegypto imago redemptionis*
78. *Lam. publ.: Lamentatio et deprecatio Urbe Sancta destructa*
Oratio Ecclesiae revelationem Iustitiae Dei rogantis
79. *Lam. publ.: Vinea devastata*
+ *Vox Ecclesiae apparitionem Christi rogantis*
80. *Liturgia fidelitatis erga Deum: Iubilatio solemnitas et monitio*
Gratiarum actio pro redemptione et invitatio ad fidelitatem
81. *Lam. publ.: Increpatio iudicum impiorum*
Vox Ecclesiae diem iudicii exspectantis
82. *Lam. publ.: Contra hostes vicinos*
Victoria Dei et Christi in diabolicas potestates
83. *Ps. de Sion: Desiderium Sanctuarii Dei*
Desiderium caelestis Ierusalem
84. *Hymnus: Salus Dei propinqua*
+ *De incarnatione Filii David et Filii Dei*
85. *Lam. indiv.: Lamentatio in passione et persecutione*
Oratio Christi in passione
86. *Ps. de Sion: Sion mater populorum*
– *De Ecclesia urbe Sion nova*
87. *Lam. indiv.: Lamentatio et obsecratio in summa necessitate*
! *Vox Christi in passione*
88. *vv. 1–38 Hymnus et ps. de rege: Promissiones David regi datae / 39–53*

- Lam. publ.: Ruina Domus David*
 ! *De Christo, Filio Dei*
89. *Lam. publ.: Deus aeternus hominis in vita brevi refugium*
Oratio matutina de aeternitate Dei et Christi
90. *Ps. sapientiae: Deus protector iustorum*
 ! *De tentatione Christi et de victoria super diabolum*
91. *Gratiarum actio: Deus sapienter et iuste gubernans sortes hominum*
Gratiarum actio de operibus salutis
92. *Ps. de Deo rege: Deus rex mundi*
 ! *Inthronizatio Filii Dei per resurrectionem et ascensionem*
93. *Ps. sapientiae: Invocatio Dei iusti contra oppressores*
 – *Vox Ecclesiae contra persecutores*
94. *Liturgia fidelitatis erga Deum: Invitatio ad adorandum et obediendum*
Vox Ecclesiae ad adorandum et obediendum
95. *Ps. de Deo rege: Deus rex et iudex universi*
 – *Vocatio gentium et Christi adventus*
96. *Ps. de Deo rege: Deus rex et iudex super 'Deos' et gentes*
 ! *Inthronizatio Filii Dei*
97. *Ps. de Deo rege: Deus victor, rex et iudex*
 – *De adventu Filii Dei in mundum*
98. *Ps. de Deo rege: Deus rex sanctus*
 ! *Inthronizatio Christi per resurrectionem et parusiam*
99. *Hymnus: Ad ingrediendum in templum*
Iubilatio Ecclesiae, novi populi Dei
100. *Ps. de Deo rege: Speculum principium*
Oratio matutinalis Ecclesiae
101. *Lam. indiv.: Preces in necessitate*
Oratio Christi discipuli in necessitate
102. *Hymnus: Laus misericordiae Dei*
Gratiarum actio de misericordia Dei in redemptione
103. *Hymnus: De creatione mundi*
 + *De creatione nova per resurrectionem et adventum Spiritus S.*
104. *Liturgia fidelitatis erga Deum:*
Deus in historia salutis implens promissa data Abrahae

- ! *Historia salutis annuntians redemptionem*
105. *Liturgia fidelitatis erga Deum: Peccata populi in historia salutis
Historia salutis annuntians redemptionem*
106. *Gratiarum actio: propter liberationem e periculis
De redemptione et sanatione mundi per Verbum Dei*
107. *Lam. publ.: Deus fiducia populi sui
Gratiarum actio de victoria Dei et Christi*
108. *Lam. indiv.: Contra inimicos iniustos et crudeles
! Prophetia de passione Domini et de Iuda proditore*
109. *Ps. de rege: Messias rex, sacerdos et victor
! Prophetia de resurrectione et ascensione Christi*
110. *Hymnus: Deus potens et fidelis et benignus
– Ecclesia canit beneficia Patris et Christi*
111. *Ps. sapientiae: Laus timoris Dei et praemium
Sapientia et beatitudo discipulorum Christi*
112. *Hymnus: Laus Dei excelsi et benigni
+ Laus Christi exaltati*
- 113A. *Hymnus: Mirabilia Dei in exitu de Aegypto
+ Hymnus de Pascha Christi et baptizatorum*
- 113B. *Hymnus: Deus magnus et benignus solus
De cultu Dei veri et de abiuratione in baptismo*
114. *Hymnus: Gratiarum actio pro liberatione
Verba Christi glorificati*
115. *Gratiarum actio: In templo pro salute impetrata
+ Calix Christi et martyrum*
116. *Hymnus: Laudate Dominum, omnes gentes
! Vocatio gentium*
117. *Gratiarum actio: In templo pro impetrata salute
! Prophetia de morte et resurrectione Domini*
118. *Ps. sapientiae: Praeconium legis divinae
De lege nova caritatis Dei et proximi*
119. *Lam. indiv.: Contra linguas iniquas
Verba Christi et discipuli in tribulatione*
120. *Lam. indiv.: Dominus custos fidelium*

- Christus indeficiens custos Ecclesiae*
121. *Ps. de Sion: Salutatio Urbis sanctae*
+ *Peregrinatio ad Ierusalem caelestem*
122. *Lam. indiv.: Fiducia in Deum*
Oratio discipuli Christi in tribulatione
123. *Gratiarum actio: Deus liberator in periculis*
Vox Ecclesiae in tribulatione
124. *Lam. publ.: Dominus adiutor populi contra inimicos*
De securitate in nova Ierusalem
125. *Laetitia et spes populi redeuntis de captivitate*
Vox Ecclesiae in captivitate huius saeculi
126. *Ps. sapientiae: Spes sola in Deo*
De aedificatione Ecclesiae
127. *Ps. sapientiae: Hominis pii felicitas domestica*
De pace Dei in mensa Domini
128. *Lam. indiv.: Deprecatio oppressi*
Vox Christi post passionem
129. *Lam. indiv.: Deprecatio paenitentis confidentis in Deum*
Oratio Ecclesiae paenitentis
130. *Ps. confidentiae: Spes et quies in Domino*
De humilitate christiana
131. *Ps. de rege: Regnum et sanctuarium David in Sion*
! *Prophetia de incarnatione et resurrectione*
132. *Ps. sapientiae: Beatitudo concordiae*
De fraternitate in Ecclesia
133. *Hymnus: Benedictio nocturna*
Oratio pro populo Dei
134. *Hymnus: Laus Dei benefactoris et Domini*
Hymnus de creatione et redemptione
135. *Hymnus: Gratiarum actio pro beneficiis in creatione et historia salutis*
De nova creatione per Pascha Domini
136. *Ps. de Sion: Moerores et desideria exsulum*
De captivitate huius saeculi et de desiderio caelesti
137. *Gratiarum actio: Pro beneficiis Dei*

Verba Christi glorificati

138. *Ps. sapientiae: Dei omnipotentia, omniscientia et omnipraesentia*
Verba Christi in passione et resurrectione
139. *Lam. indiv.: Contra insidias inimicorum violentorum*
Vox Christi in passione
140. *Lam. indiv.: Preces contra insidias inimicorum*
Vox Christi et Ecclesiae
141. *Lam. indiv.: Precatio hominis derelicti*
Vox Christi in passione
142. *Lam. indiv.: Preces in angustia*
Vox Christi in passione
143. *Ps. de rege: Deprecatio in angustiis belli*
De victoria super spiritum malignum
144. *Hymnus: Magnitudo et bonitas Dei*
«Laus ipso Christo» (Aug.)
145. *Hymnus: Laus Dei creatoris, adiutoris et regis aeterni*
Ecclesia laudans Patrem et Filium
146. *Hymnus: Laus Dei largientis vitam*
Laus Dei, qui Filium suum dedit pro saeculi vita
147. *Hymnus: Laus instaurationem Ierusalem*
Vox Spiritus Sancti ad Ecclesiam, ut laudet Christum suum
148. *Hymnus: Laus caeli et terrae Deo oblata*
Nova creatura laudat Deum per Christum
149. *Hymnus: Laus Deo, verbo et opere oblata*
Canticum novum de victoria Christi
150. *Hymnus: Sollemnis concentus laudis Dei*
Laus novae creationis

Na dni 21–28 listopada 1967 roku wyznaczono IX Sesję Plenarną ojców *Consilium*. Została ona poprzedzona obradami w dniach 14–20 listopada z udziałem wszystkich relatorów pracujących nad nową redakcją przyszłej księgi *BR*¹⁵. Poniżej zestawiamy opinie powyższych dwóch gremiów w kwestii *tituli*

¹⁵ Zob. *Schemata n. 263* z dnia 10 grudnia 1967. *De Breviario 45. Coetus a Studiis IX. Relatio IX Sessionis Consilii et praecedentis coadunationis relatorum necnon et Coetus IX* s. 1–18. Tutaj s. 4–5.

psalmodium. Oto bardziej charakterystyczne wypowiedzi, które odnosiły się często do propozycji tytułów z września tegoż samego roku¹⁶:

- P.M. Gy: zaproponowane *tituli* są dobrze dobrane. Nie mają one jednak przywileju wyłączności. Pozostaje możliwość dobrania innych.
- B. Fischer: odnośnie do niektórych *tituli* zastrzeżenia mogą zgłosić egzegeci.
- A. Bugnini: z faktu, że *tituli* nie muszą być recytowane, lub z przekonania, że nie zawsze są w pełni autentyczne, nie wynika, że powinno się je pominąć w przyszłej księdze *BR*. Stanowią one bowiem ułatwienie w jej recytacji. Poza tym Konferencje Episkopatów mogą zawsze wprowadzić własne teksty tytułów w *psalmodii*.
- E. Lengeling: również czytania biblijne zostaną poprzedzone odpowiednimi tytułami, co będzie prezentowało *novum* przyszłej księgi *BR*.
- E. Moneta Caglio: *tituli* mają charakter orientujący, nie nakazujący.
- bp J. Hervás y Benet: wielowiekowa (przedtrydencka) praktyka występowania *tituli* w *officium* wskazuje na ich dużą przydatność.
- bp E. Guano: przydatność *tituli* potwierdzają także zawarte w nich treści eksponujące czysto ludzkie realia.
- kard. M. Pellegrino: *tituli* należy wprowadzać także do czytań patrystycznych, dotąd tam nieobecnych.
- bp A. Pichler: jeśli te same psalmy występują w oficjach świątecznych, należy im przydzielić nowe, odpowiednie teksty *tituli*.
- B. Fischer i J. Pascher: czy w powyższym przypadku nie wystarczy pozostać jedynie przy własnych antyfonach?
- A.G. Martimort: można by wydać drukiem zestaw wszystkich *tituli psalmodium* z odpowiednimi wyjaśnieniami, a także z referencjami odnoszącymi się do tekstów Nowego Testamentu.

Zapewne wskutek powyższych dyskusji, aby pogodzić różnorakie tendencje, kilka miesięcy później sformułowano generalne, ogólne wskazania, aby każdy psalm był poprzedzony trzema tytułami¹⁷. Pierwszy z nich tytuł powinien określać gatunek literacki psalmu, drugi – odnosić się do realiów życia człowie-

¹⁶ Zob. przyp. 14.

¹⁷ Informuje o tym *Schemata n. 295* z dnia 18 czerwca 1968. *De Breviario 74. Excerptum e seriebus formularum Laudum et Vesperarum* s. 1–35. Tutaj s. 22: *In psalterio Breviarii Romani reformati, unicuique psalmo praemittuntur tres tituli: unus de genere litterario psalmi, alter de eius sensu litterali et momento pro humana credentis vita, tertius de eius sensu extenso seu messianico, in ore Christi et Ecclesiae. Hi tituli nullum valorem publicum ex eo acquirunt quod in Breviario inseruntur, sed privatae remanent auctoritatis, ad utilitatem tantum psallentium. Bene enim advertendum est, titulos non exhaurire possibilitates resonantiae cordium: nequaquam iis restringatur libertas interpretationis et pietatis. Ad sensum messianicum quod attinet, praeferuntur versus qui forte in Novo Testamento allegantur appropriati.*

ka wierzącego, trzeci – nawiązywać do mesjańskiej misji Chrystusa i Kościoła. Jednakże powyższe tytuły nie mają waloru obowiązującego, lecz jedynie, pozostawiając wolność modlitewną osobie recytującej oficjum, zamierzają ułatwić osobistą interpretację psalmów, z oczywistą preferencją wewnętrznej łączności z treściami Nowego Testamentu.

Ostateczne ustalenia dotyczące kwestii *tituli psalmorem* przekazuje dokument z sierpnia 1969 roku¹⁸. Trzy zdania odnoszące się do omawianej tutaj problematyki nagłówków psalmów z uwagi na swe zasadnicze przesłanie stanowią 111 artykuł *Ogólnego Wprowadzenia do Liturgii Godzin*. W tymże artykule opuszczono jedynie uwagę, że *tituli psalmorem* nie roszczą sobie pretensji do wyłącznej autentyczności, stanowią jednak propozycję do indywidualnego wyboru. Należy podkreślić, że dokument z sierpnia 1969 roku wprowadza zasadnicze *novum*. Odtąd każdy psalm poprzedza nie tylko tytuł (nagłówek), lecz także specjalne zdanie (rodzaj podtytułu) będące sentencją z Nowego Testamentu lub pism ojców Kościoła zapraszających do modlitwy w duchu chrystologicznym¹⁹.

Bibliografia

- Fischer B.: *Titres pour les Psaumes*. W: LMD 27: 1951 s. 109–113.
Grzegorz z Nysy: *O tytułach psalmów*, Kraków 2014.
Rose A.: *Sous-titres psalmiques de „Liturgia Horarum”*. W: *Mens concordet voci*. Paris 1983 s. 679–690.
Salmon P.: *Les Tituli psalmorem des manuscrits latins*. Città del Vaticano 1959.
Stefański J.: *Prace redakcyjne nad posoborową księgą Liturgii Godzin. Konspekt historyczny*. W: H. Sobeczko (red.): *Mirabile laudis canticum. Liturgia Godzin: Dzieje i teologia*. Opole 2008 s. 115–136.

¹⁸ Finalne decyzje kończące redakcyjne prace w obszarze *tituli psalmorem* zawarte są w *Schemata n. 345* z dnia 23 sierpnia 1969 roku. *De Breviario 89. Coetus IX. Instructio de Officio divino iussu Concilii Vaticani II reformato* s. 1–46. Tutaj s. 24: *In psalterio Breviarii Romani, unicuique psalmo praemittitur titulus de eius sensu et momento pro humana credentis vita. Hi tituli quamquam in Breviario inserti sunt, valorem authenticum non adquirunt, sed privata auctoritate ad utilitatem psalentium proponuntur. Ut autem foveatur oratio in lumine revelationis novae, additur sententia Novi Testamenti vel Patrum invitans ad orandum in sensu christologico.*

¹⁹ Sekretarz Grupy Studyjnej III A. Rose podaje detaliczny zestaw owych sentencji (podtytułów) towarzyszących każdemu psalmowi lub jego części. Z Nowego Testamentu przejęto 121 tekstów, z ojców Kościoła – 34, 2 zdania pochodzą z *Credo* nicejsko-konstantynopolińskiego oraz 1 tekst z *Te Deum*. Bardziej precyzyjne opisy źródeł tychże tekstów zob. A. Rose: *Sous-titres psalmiques de „Liturgia Horarum”*. W: *Mens concordet voci. Pour Mgr A. G. Martimort à l’occasion ses quarante années d’enseignement et des vingt ans la Constitution “Sacrosanctum Concilium”*. Paris 1983 s. 679–690.

STRESZCZENIE

Nagłówki psalmów (*tituli psalmorum*) w księdze *Liturgii godzin*.

Kwestie redakcyjne

Liczne średniowieczne kodeksy brewiarzowe (a nawet wcześniejsze psalterze) znały praktykę umieszczania na początku psalmodii odpowiedniego tytułu (nagłówka), który miał ułatwić recytację oficjum w duchu chrystologicznym lub eklezjalnym. Potrydenckie brewiarze porzuciły tę tradycję (wyjątek stanowią brewiarze cysterskie, które zachowały tradycję *tituli psalmorum* bez żadnej przerwy). Reforma liturgiczna *Vaticanum II*, głównie poprzez redakcyjne prace Grupy Studyjnej III (*De psalmis distribuendis*), stanowiącej część zespołu *Consilium*, doprowadziła do umieszczenia przy każdym psalmie tytułu (nagłówka) podającego jego treść oraz znaczenie dla życia chrześcijańskiego. Wraz z tytułem każdy psalm poprzedza także krótkie zdanie będące sentencją z Nowego Testamentu lub pism ojców Kościoła.

Słowa kluczowe: reforma księgi *Liturgii godzin*, tytuły psalmów

SUMMARY

Psalm Titles (*tituli psalmorum*) in the Book of the Liturgy of the Hours.

Redaction Issues

Numerous medieval breviary codices (and even earlier psalters) knew the practice of supplying an appropriate title (heading) at the beginning of the psalmody in order to facilitate the recitation of the office in the Christological or ecclesial spirit. Post-Trident breviaries abandoned this tradition (with the exception of Cistercian breviaries which maintained an uninterrupted tradition of *tituli psalmorum*). The liturgical reform of *Vaticanum II*, mainly through the redaction work of Study Group III (*De psalmis distribuendis*) which was part of the *Consilium* team, resulted in furnishing each psalm with a title (heading) that states its content and significance for the Christian life. Along with the title each psalm is also preceded by a short sentence which is a statement from the New Testament or the writings of the Church Fathers.

Keywords: reform of the Liturgy of the Hours, psalm titles